

V. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО
ТА ІСТОРИОГРАФІЯ

УДК 930.2:94(477.74)(=163.2)"18"

Марина Філіпова*

МАСОВО-ФОРМУЛЯРНІ МАТЕРІАЛИ ЯК ДЖЕРЕЛО ДЛЯ ІСТОРИЧНО-АНТРОПОЛОГІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ БОЛГАРСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ БУДЖАКУ ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті здійснюється огляд та характеристика масових джерел – «ревізських казок», метричних книг, сповідальних відомостей «задунайських колоній» Буджаку першої половини ХІХ ст. Ці формулярні за структурою документи аналізуються з метою виявлення їхнього інформативного потенціалу для історично-антропологічних досліджень. Зокрема, предметом уваги виступив евристичний зміст даних про антропонімічну систему болгарського населення регіону, що відображала у вказані часи процеси: інкорпорації до офіційного ономастичону Російської імперії, збереження народних традицій, взаємодію з іншими іноетнічними системами. Демонструються можливі шляхи реконструкції цих тенденцій.

Ключові слова: масові джерела, ревізські казки, метричні книги, сповідальні відомості, реконструкція, антропонімічна система, задунайські колонії.

В статье рассматриваются и характеризуются массовые источники – «ревизские сказки», метрические книги, исповедальные ведомости «задунайских колоний» Буджака первой половины ХІХ в. Эти формулярные за структурою документи анализируются с целью выявления их информационного потенциала для историко-антропологических исследований. В частности, предметом внимания выступило эвристическое содержание данных об антропонимической системе болгарского населения региона, которая отражала в указанное время процессы: инкорпорации до официального ономастичона Российской империи, сохранение народных традиций, взаимодействие с другими иноэтничными системами. Демонстрируются возможные пути реконструкций этих тенденций.

Ключевые слова: массовые источники, ревизские сказки, метрические книги, исповедные ведомости, реконструкция, антропонимическая система, задунайские колонии.

The article gives characteristics of mass sources – “additional fairy tales”, metrical books, confessional information of the Danube colonies of Budgak in the first half of ХІХ century. These formulae in their structure documents are analyzed with the aim to discover their informational potential for historic-anthropological researches. Speaking about this one of the main things was evristic data content about anthroponomical system of the regional Bulgarian population that showed processes in described time: incorporations for official onomasticon of Russian Empire, folk traditions preservation, interaction with other ethnical systems. Here are demonstrated possible

* **Філіпова Марина** – аспірант кафедри археології та етнології України Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова.

Науковий керівник – кандидат історичних наук, доцент кафедри археології та етнології України Одеського національного університету ім. І. І. Мечнікова Пригарін О. А.

reconstruction ways of these tendencies.

Key words: mass sources, additional fairy tales, metrical books, confessional information, reconstruction, anthroponomical system, danube colonies.

Останнім часом, зі зростанням ролі комплексних міждисциплінарних досліджень, підсилюється академічна зацікавленість до демографічної історії, особливо до питань інтеграції історичної демографії та соціальної історії, які надають широкі можливості для реконструкцій рухів народонаселення, внутрішньо-етнічних і міграційних процесів. При таких підходах методика різних напрямків взаємо-збагачує наукові корпорації й сприяє принципово новому розумінню феноменальності історичних процесів.

В ряді наукових центрів інтенсифікувалась робота, яка спрямована на виявлення, формалізацію та аналіз масових джерел з історичної демографії. З'явилась можливість проведення досліджень в регіонах з окреслення і визначення ступеня збереженості, особливостей внутрішньої структури та змісту документів такого роду. Вітчизняні дослідники, використовуючи досвід іноземних вчених, продовжують адаптацію вже існуючих прийомів і розробку нових методів аналізу масових джерел¹. Творче поєднання методів та їхня взаємна кореляція дозволить прагматично залучити джерелознавчі здобутки масового змісту. Мова йде про збалансоване поєднання методів бібліографічної та архівної евристики, історико-порівняльного, історико-генетичного, методу формулярного аналізу, генералізації, герменевтичного методу із математико-статистичними методами (методи дескриптивної статистики, вибіркового метод, методи кореляційного та регресійного аналізів, кластерний та факторний аналіз). Використовуючи методи математичної статистики дослідник отримує можливість будувати моделі тих явищ та процесів, що вивчаються.

У даній публікації в якості джерела використаний корпус масово-формулярних джерел першої половини XIX століття («ревізькі казки», метричні книги та сповідальні відомості)². Збереженість первинних документів церковного та фіскально-адміністративного обліку населення вивчалась на основі описів та інших видів науково-довідкового апарату Народного Архіву Республіки Молдова (далі – НАРМ) та Комунальної установи «Ізмаїльський Архів» (далі - ІА). Аналіз наявних масово-формулярних матеріалів здійснювався з метою вивчити їх інформативні можливості в якості джерел для історично-антропологічних досліджень. Якщо залучення подібного матеріалу до демографічних та соціальних реконструкцій широко вживається у сучасній історіографії³, то його значення для встановлення антропонімічних процесів може вважатися випадковим.

В історичному плані важливість цих завдань підсилюється тим фактом, що саме цей хронологічний зріз виступав етапом інтенсивного формування болгар регіону. Вихідці з Болгарії найбільше масово переселялися, як і в ході російсько-турецьких війн 1806–1812 і 1828–1829 рр. так і після них. Міграційні процеси привели до виникнення у Буджаку даної етнокультурної спільності, що входила з 1819 р. до складу соціальної верстви «задунайських переселенців».

Починаючи ще із середини XVIII ст. політика Російської імперії стимулювала подібні переселення. Тоді й була закладена законодавча основа колонізації⁴. Найбільш інформативним джерелом для аналізу впливу законодавчо-адміністративної основи на процеси адаптації болгар-переселенців до нових умов Південної Бессарабії в першій половині XIX століття є «Статут про колонії іноземців в Імперії»⁵.

Вочевидь, інтенсивне заселення регіону, питання соціально правового устрою, забезпечення землею і надання задунайським переселенцям статусу іноземних колоністів приводять до необхідності обліку народонаселення.

Першими масовими джерелами щодо задунайських колоністів Бессарабії є списки переселенців за існуючими там населеними пунктами⁶. Складання цих списків пов'язане було зі швидким заселенням регіону й тим, що у 1816–1817 р. царський уряд зайнявся вирішенням проблеми соціально-правового устрою вихідців із-за Дунаю на казенні землі Південної Бессарабії. Скоріш за все, ці списки відбивали реальну чисельність жителів болгарських сіл у регіоні⁷.

Особливість цих посімейних списків полягає у загальній нумерації родин. Назва кожного поселення вказувалася, але нумерація родин не починалася у кожному із них, а продовжувалася спільним списком. Наприклад, мешканці колонії Ташбунар записані під номерами 116-225, далі з 226 по 252 записані родини колонії Чійшія і т.д.

У таких списках зазвичай вказувалося ім'я голови родини та ім'я по батькові, яке, вочевидь, вважалося за прізвище. Для інших членів родини вказувалося лише ім'я. Антропонімічний аналіз перепису свідчить, що переважна більш прізвищ утворювалася від імені батька – голови родини – тобто є патронімом (Дончов, Петров, Стоянов, Маринов, Великов, Николов, Танасов). Також виявляються прізвища, що походили від національності (Сербінов, Болгарин, Гагауз) або від вуличних прізвищ (Узун - низький, Кара - чорний, Топал – кульгавий). Ці ж списки містять і відомості відносно соціально-сімейної стратифікації (холостий, вдова, вдовець, робітник).

Наступний перепис жителів колоній задунайських переселенців відбувся у 1821 р. і був пов'язаний із легалізацією земельних ділянок родин. Відомості про його збереженість і наявність в архівах Молдови й України відсутні. Їх узагальнений матеріал увійшов до «Статистичного опису Буджаку...»⁸, який охопив результати повного опису державного майна протягом 1822–1827 рр.

Перший подушний перепис населення в Бессарабії або так звана ревізія (VIII) була проведена на загальних підставах в 1835 р.⁹. Наступна IX ревізія – в 1850 р., і остання, X ревізія – у 1859 р. «Ревізькі казки» зберігаються в Національному Архіві Республіки Молдова¹⁰. Вони становлять великий інтерес для дослідників як генеалогічне, демографічне і антропологічне джерело щодо задунайських колоністів.

«Ревізькі казки» 1835 р. за «ранніми колоніями» та «новоутвореними»¹¹ відрізнялися за структурою. Оскільки ревізії «старих колоній» були пов'язані із переписом 1821 р., то спочатку вказувалися родини «старожилих колоністів», тобто тих, які були зазначені до перепису 1821 р. Потім вказувалися сім'ї, що переселилися з інших колоній. Окремо включалися родини «вибувші без остатку

цілими сімействами після перепису 1821 р.». До цього списку також входили родини, усі члени яких або померлі або переселились до інших колоній. Окремо зазначаються «Нові переселенці, що вийшли із-за Дунаю у 1830 р.» та «Бурлаки». Сім'ї священників і церковнослужителів включались окремою додатковою ревізією, яка йшла після основної: «ревізька казка про налічених чоловічої і жіночої статі душах священна церковнослужителів». Всі ревізії враховували саме ті родини, які були наділені землею та сплачували податки.

Звісно, що «ревізькі казки» 1835 р. «нових колоній» не мали такої складної структури. В них записувалися ревізькі сім'ї (тобто ті, які були наділені землею) на момент перепису. В деяких колоніях вже окремо виділялися бурлаки, а от сім'ї церковнослужителів та священників не фіксувалися, навіть незважаючи на те, що в колоніях проживали. Вочевидь, це пов'язано з тим, що колонії ще не були окремими приходами, а священники поки що не були враховані Кишинівською метрополією¹².

В ревізіях містяться відомості про народжених дітей чоловічої та жіночої статі та про померлих мешканців чоловічої статі. Обов'язково вказувався вік людей на момент попереднього (1821 р.) перепису та теперішнього (1835 р.). В джерелах також визначався характер захворювання тих людей, які «не здатні до робіт і відбування повинностей». Напроти їхніх імен зазначена причина, за якою вони кваліфікувалися як непрацездатні («за старістю років і старезністю здоров'я», «каліка на обидві ноги», «глухий на обидва вуха», «страждає божевіллям», «страждає невиліковною внутрішньою хворобою» і т.п.). Ці люди не входили в загальну кількість колоністів відповідно до ревізії 1835 р. тому що «не здатні до роботи, до виконання повинностей і знаходяться на піклуванні у родичів». Але усі вони входили до «додаткової ревізької казки колонії...про пропущених за загальною ревізькою казкою чоловічої й жіночої статі душ задунайських переселенців». Також ревізії надають дані щодо соціально-сімейної стратифікації (робітник, вихованець, холостий, вдова, вдовець).

Для визначення чоловіків використовувалася трьохчленна форма іменування – ім'я, по батькові та прізвище (Стоян Тодоров Буюклі). Ці антропонімічні дані дозволяють прослідкувати походження та формування прізвищ болгар, встановити, які імена використовувалися болгарами, кількість чоловічих та жіночих імен, скласти іменник болгарських колоній, прослідкувати вплив іноетнічний компонентів в іменах та прізвищах, взаємодію болгарської антропонімічної системи із аналогічними сусідніми (російською, українською, молдавською, гагаузькою). При визначенні етнічної приналежності за цими даними необхідно враховувати, що багато етнічних болгар мають прізвища тюркського походження. Цілком очевидно, що це пов'язано із процесами інкультурації та міжетнічної взаємодії ще у попередні часи – протягом перебування на османських теренах. Перш за все взаємодія відбувалася на побутовому рівні неодмінно торкаючись мовних та антропонімічних процесів.

Наступна ревізія 1850 р. суттєво не відрізнялась за структурою та формулярно, але деякі особливості мала. Вона була пов'язана із попередньою ревізією

1835 р. і зберігала існуючу нумерацію родин, щоправда, у випадку смерті чи переселення усіх членів родини нумерація зміщувалася. В переписі містяться відомості демографічного та міграційного характеру. Записувалися усі новонароджені (вказувався точний рік народження) та всі, хто дожили до нового перепису, також вказувалися померлі чи вибувши між двома переписами мешканці колоній чоловічої статі (зазначали рік смерті, чи рік вибування з даної колонії до іншої, назва якої також вказувалася).

Стосовно причин міграцій варто зазначити економічну, що пов'язана з відсутністю в багатьох колоніях вільної землі для забезпечення новоутворених родин та поганою якістю землі. Перепис вказує на переважну більшість внутрішніх міграцій, тобто в межах усього Управління задунайськими переселенцями. Були випадки, коли емігрували за Дунай («вибув за Дунай»), чи коли просто втікали («втекли у 1830 р.»).

В «ревізській казці» 1850 р. антропонімічні дані, у порівнянні із попередньою, доповнилися фіксацією жіночих імен по-батькові. Що в деяких випадках дозволяє встановити кровноспоріднені відносини в межах однієї колонії.

Остання X ревiзiя була прив'язана до попередньої 1850 року. Головна її особливість подвійна нумерація родин. Перша вказувала номер родини на 1850 р., а друга відображала кількість сімейних пар на 1859 р., але навряд чи усі ці родини можна вважати «ревізькими сім'ями». Також не можна стверджувати, що всі сімейні пари мешкали самостійно. Ця ревiзiя засвiдчує розпад складних родин. Вочевидь, цей перепис був пов'язаний з майбутньою земельною реформою і ставив за мету відобразити реальну кількість родин. Саме в цей час в колоніях «задунайських переселенців» з'являється поділ колоністів на «наділених», тобто «ревізькі сім'ї» та «безнадільних», всі інші.¹³

Отже, аналіз документів ревiзiйського облiку населення засвiдчив їх антропонімічну та демографічну цінність для дослідників. Обробка джерел дозволяє виявити динаміку чисельності населення, статевовікову структуру, природний рух населення – народжуваність, смертність, тенденції в природному й механічному (міграційному) прирості. Також надає можливість реконструкції соціальних, генеалогічних та сімейних структур. Чи не найбільш значимою стає можливість відтворення інституту болгарської сім'ї з моменту переселення до періоду їх стабілізації (типологія, класифікація, склад та структура родин, населеність домогосподарств, розподіл родин за чисельністю, поколінна структура родин).

Антропонімічні дані дозволяють прослідкувати походження та формування прізвищ болгар, встановити походження імен, якими користувалися болгар, скласти іменник болгарських колоній, встановити кількість чоловічих та жіночих імен, прослідкувати іноетнічний вплив, взаємодію болгарської антропонімічної системи з іншими.

Аналіз посімейних списків і трьох ревiзiй (по колоніям Чійшия, Чешма-Варуїта, Імпущіта, Ташбунар) засвiдчив, що найбільш яскраво простежується вплив російських принципів формоутворення прізвищ від особистих імен за допомогою суфіксів –о, -ев, -ский:

- імена з суфіксом -ов, напр., Георгій Янчов, Никола Курток, Димо Великов,
- імена з суфіксом -ев, напр., Ганчо Георгиев, Недо Златев, Тодор Русев,
- імена з суфіксом -ский, напр., Стамо Банжиларский, Стою Каназирский.

Крім цього, ще прізвища могли бути представлені особистим ім'ям, (напр., Іван Минко) та прізвищем (Стоян Топал, Георги Узун). Слід зазначити також проникнення в болгарський іменник на середину століття таких жіночих імен як Анна, Анастасія, Парасковія, Аксенія, Катерина та чоловічих – Олексій, Олександр, Тимофій, Гаврило, Павло, Леонтій та ін.

Наступний комплекс джерел – це документи церковного походження метричні книги та сповідальні відомості, які велися в церквах колоній бессарабських болгар з моменту їх відкриття та створення приходів в кожній з них. Зберігаються ці джерела в Ізмаїльському архіві¹⁴, але, нажаль, вони є не за всіма роками¹⁵.

Метричні книги були єдиними актами реєстрації стану для всього православного населення Російської імперії, у тому числі - півдня Бессарабії, який на той час входив до її складу. Складалися метричні книги з трьох частин. І частина «Про народжених» містила відомості про народження та хрещення у церкві. Вівся постатевий рахунок народжених, зазначалася дата народження та дата хрещення дитини, прізвище, ім'я та ім'я по батькові батьків. Також зазначалися прізвище та ім'я священника та головного воспреемця, які здійснювали хрещення. Окрім цього, вказувався хтось з родичів воспреемця (ім'я дочки, дружини чи сина), якій, вочевидь, також приймав участь в хрещенні.

У частині II «Про одруження» передбачалася фіксація усіх, хто укладав шлюб та вінчався в даній церкві. Тут зазначалися прізвище, ім'я та по батькові нареченого та нареченої, їхній вік, сімейний стан (холостий, дівиця, вдова, вдовець, вихованець) та колонії, в яких вони мешкали на момент укладання шлюбу. Також вказувалося прізвище та ім'я батька нареченого та нареченої. Зазначалися прізвище та ім'я поручителів, місце їх проживання, та прізвище священнослужителів, які здійснювали вінчання. Але оскільки остаточний формуляр метричних книг був утверджений лише у 1838 р., то до цього часу фіксація деяких даних залежала від самого священнослужителя. Перш за все це стосувалося фіксації віку нареченої та нареченого, що не була обов'язковою. Аналіз метричних книг засвідчив, що до 1830 р. священники вказували вік нареченої та нареченого, з 1831 по 1838 роки ця інформація відсутня. Те саме стосувалося і прізвища та ім'я батька нареченого, яке могло і не вказуватися. Для вдів, які вступали у другий шлюб, вказували рік смерті попереднього чоловіка та його ім'я й по батькові.

У частині III «Про померлих» фіксували прізвище, ім'я, по батькові померлого, його вік, дату поховання та причину смерті («від віспи», «природною», «від гарячки»). Дату смерті окремо від дати поховання почали зазначати лише після 1838 р. Фіксували також прізвище, ім'я, по батькові чоловіка померлої дружини, чи батька померлої дитини. Зазначалося місце поховання та священнослужителі, які його здійснювали.

Змістовий аналіз метрик дозволяє виявити їх цінність щодо антропонімічних досліджень. Оскільки формуляром було передбачено фіксацію таких даних: імені

народжуваного, по батькові, прізвища батьків, воспреемців, нареченого, нареченої, поручителів з обох боків, померлого. Слід зазначити, що для антропоніміки метричних книг характерне вживання аллонімів, різних варіантів написання форм одного імені. Також дослідження показали, що в метричних книгах фіксувалися поруч із прізвищем і так звані вуличні прізвиська, які могли записуватися в різних варіантах.

Інформація що міститься у метричних книгах надає можливість для реконструкції демографічних показників: вікової структури шлюбів і смертності; сезонність народжень, шлюбів та смертності; щомісячні коливання народжуваності, та дотримання релігійних заборон, також дозволяє визначити напрямки шлюбних міграцій мешканців колоній; встановити вік укладання першого шлюбу; за записами актів про народження та смерть встановити природний приріст населення, вирахувати коефіцієнт смертності немовлят у певний відрізок часу. За допомогою неформалізованих даних метрик можна відновити історію сімей, що проживали у межах колоній, встановити ступінь їх інтегрованості у спільноту через участь в обрядах інших мешканців села, а також запрошення їх у якості воспреемців та поручителів¹⁶.

«Сповідальні відомості» містили дані про колоністів болгарських сіл, які сповідувалися в місцевій церкві. Ці книги велися в алфавітному порядку залежно від прізвищ. Хоча, у першій пол. XIX ст. не в усіх церквах дотримувалися цього принципу. Фіксувалися усі члени родини, включаючи й дітей, вказувався їх вік на момент сповіді. В кінці кожної сповідальної відомості містилась таблиця що надавала інформацію про чисельність та соціальну структуру населення (духівництво, мішани, колоністи).

Не зважаючи на певні обмеження, сповідальні відомості дозволяють виявити статевовікову та сімейну структуру населення, особливості шлюбної поведінки. Поєднання даних метричних книг та сповідальних відомостей дозволить розрахувати демографічні коефіцієнти народжуваності, шлюбності та смертності. Антропонімічні можливості сповідальних книг полягають в тому, що вони надають відомості про особливість фіксації імен, популярність одного імені в рамках окремої родини, збереженість традиційних рис при іменуванні.

При комплексному аналізі інформаційний потенціал масово-формулярних джерел значно підвищується і надає можливість реконструювати ряд демографічних, генеалогічних, соціальних, шлюбних та сімейних характеристик. Зокрема, наступні характеристики: демографічні – динаміка чисельності населення, статевовіковий склад жителів болгарських колоній, природний рух населення – народжуваність (загальний та сумарний коефіцієнти народжуваності, динаміка народжуваності за віком матерів, репродуктивна поведінка жінок, інтервал між весіллям та народжуваністю першої дитини), смертність (смертність за віком й статтю, дитяча смертність, сезонна смертність, причини смертності, вплив смертності на структуру домогосподарств), тенденції в природному й механічному (міграційному) прирості, вплив міграційних процесів на демографічну ситуацію; шлюбні – шлюбний ринок, сезонні шлюбні моделі, середній

шлюбний вік, вікова різниця між чоловіком і жінкою, повторні шлюби, інтервал між смертю чоловіка / дружини та наступним шлюбом, розлучення, позашлюбні зв'язки, вдівство, усиновлення, збереженість шлюбної традиції «коритарства» серед болгар; сімейні – типологія, класифікація, склад та структура родин, населеність домогосподарств, розподіл родин за чисельністю, покоління структура родин, кореляція між життєвими подіями, моделями наслідування та чисельністю й структурою домогосподарств.

Антропонімічні данні надають цінні свідчення про іменну систему болгарського народу на даному етапі його історичного розвитку, про моделі, представлені в іменній системі (які імена використовувалися болгарами, кількість чоловічих та жіночих імен, іменник болгарських колоній), про традиції іменування, про походження та формування прізвищ болгар, про етимологічну картину антропонімів та їх семантику, про іноетнічний вплив та інкультурацію в антропонімічний простір інших систем регіону.

Таким чином, аналіз первинних документів ревізького та церковного обліку населення дозволив виявити їх надзвичайно інформативний потенціал для історично-антропологічних та антропонімічних досліджень болгарського населення Буджаку в пер. пол. XIX ст. Комплексне використання масово-формулярних джерел, міждисциплінарного підходу та кількісних методів дозволить створити фундаментальне дослідження історії болгар півдня України.

-
- ¹ Количественные методы в исторических исследованиях. / Под. Ред. И. Д. Ковальченко. – М.: высшая школа, 1984; *Миронов Б. Н.* История в цифрах: математика в исторических исследованиях. – Л., 1991; *Бородкин Л.И.* Историческая информатика: курс лекций. – М., 1996; *Шендерюк М.Г.* Количественные методы в источниковедении: Учеб.пособие / Калининград, 1996; *Пригарін О. А.* Етнографічна робота і комп'ютерні технології: удосконалення інструментарію або методи етнометрики // Етнічна історія Східної Європи. – Т. 21. – К., 2006; *Підгасцький В. В.* Основи теорії та методології джерелознавства з історії України ХХ століття. / Навч. пос. – Дніпропетровськ, 2001.
 - ² Національний архів Республіки Молдова (далі – НАРМ) – Ф. 5, Ф.134; Комунальна установа «Ізмаїльський Архів» (далі ІА) – Ф. 631, Ф. 630.
 - ³ Яскравий приклад – *Волошин Ю.* «Государевы описные малороссийские раскольнические слободы» (XVIII в.): историко-демографический аспект. – М.: Археодоксия, 2005;
 - ⁴ *Червенков Н., Грек И.* Българите от Украйна и Молдова. Минало и настояще. – София, 1993. – С. 11.: Указ Императрицы Елизаветы Петровны от 29 декабря 1751 г., манифесты Екатерины II от 4 декабря 1762 г. и 22 июля 1763 г.
 - ⁵ Свод законов Российской империи. – СПб., 1857. – Т. 12. – ч. 2, тетрадь 4.; *Ганчев А.* Адаптация болгар-переселенцев к новым условиям Южной Бессарабии в первой половине XIX века: законодательно-административная основа. / Археология и этнология Восточной Европы. – Т.4. – Донецьк, 2004.
 - ⁶ НАРМ – Ф. 5. – Оп. 2 – Д. 442. – Ч. 1–6.
 - ⁷ *Грек И.* Население в болгарских и гагаузских поселениях Бессарабии в XIX – нач. XX в. по демографическим и антропонимическим данным. (На примере села Гюльмян/Дюльмен) // Одесская Болгаристика. – 2007–2008. – № 5–6. – С. 26.

- ⁸ Статистическое описание Бессарабии собственно так называемой или Буджака. Составлено из собранных сведений чиновниками производившими по Высочайшей Его Императорского Величества воле снятые на плане того края. Аккерман, 1899.
- ⁹ *Кабузан В. М.* Народнонаселение Бессарабской области и левобережных районов Приднестровья (конец XVIII – пер. пол. XIX в.) / Под ред. Зеленчука В. С. – Кишинёв: Штиинда, 1974 – С. 45
- ¹⁰ НАРМ – Ф. 134. Оп.2.
- ¹¹ Маються на увазі ті колонії, що були утворені вихідцями із-за Дунаю під час і після російсько-турецької війни 1828–1829 рр.
- ¹² *Грек И.* Население в болгарских и гагаузских поселениях Бессарабии в XIX – нач. XX в. по демографическим и антропонимическим данным. (На примере села Гюльмян/Дюльмен) – С. 28.
- ¹³ *Грек И.* Население в болгарских и гагаузских поселениях Бессарабии в XIX – нач. XX в. по демографическим и антропонимическим данным. (На примере села Гюльмян/Дюльмен) – С. 33.
- ¹⁴ 1А. – Ф. 627, Ф. 630, Ф. 631.
- ¹⁵ Задунайские колонисты и болгары в фондах Измаильского архива: аннотированный каталог. / Авторы-составители А. В. Галкина, А. И. Ганчев, А. И. Пригарин – Одесса: Удача, 2008. – С. 104–107.
- ¹⁶ *Гузенков С. Г.* Метричні книги як джерело з історичної демографії південної України другої половини XIX – початку XX століття: дис. ... кандидата іст. наук: 07.00.06 / Гузенков Сергій Григорович. – Запоріжжя, 2003.